

Зборник Института за педагошка истраживања
Година 53 • Број 2 • Децембар 2021 • 239–259
УДК 316.644-057.874:[37.018.43:077(497.11)]"2020"
616.98:578.834

ISSN 0579-6431
ISSN 1820-9270 (Online)
<https://doi.org/10.2298/ZIPI2102239S>
Оригинални научни рад

СТАВОВИ УЧЕНИКА ПРЕМА НАСТАВИ НА ДАЉИНУ ТОКОМ ПАНДЕМИЈЕ COVID-19

Ирена Стојковић* и Марија Јелић

Универзитет у Београду, Србија, Факултет за специјалну едукацију и рехабилитацију

АПСТРАКТ

Образовно окружење претрпело је знатне промене током текуће пандемије болести COVID-19. Циљ ове студије био је да испитамо ставове ученика у Србији према настави на даљину током ове пандемије. Постављени су следећи задаци: да истражимо когнитивну компоненту ставова ученика кроз њихово опажање позитивних и негативних аспеката наставе на даљину, да истражимо мотивациону компоненту на основу исказа ученика како настава на даљину утиче на њихову мотивацију за учење и да истражимо емоционалну компоненту на основу вербално исказаних емоција према овом облику наставе. Узорак је чинило 110 ученика који похађају основне (од 5. до 8. разреда) и средње школе у Србији. Коришћен је полуструктурирани интервју. Добијени одговори анализирани су квалитативном анализом садржаја. Налази показују да већина ученика има негативне ставове према настави на даљину и да је недовољна интеракција наставника и ученика главни недостатак овог вида наставе. Настава на даљину такође има неке позитивне аспекте који могу да се задрже након завршетка пандемије, према мишљењу ученика. Они се односе на комуникацију између наставника и ученика користећи информационе технологије (ИТ), боље представљање тема за учење коришћењем информационих технологија, сталну доступност материјала за учење на онлајн платформама. Налази су указали на недостатак интринзичне мотивације и недовољно развијену саморегулацију у учењу код ученика, које је важно превазићи јер негативно делују на академски развој како током наставе на даљину, тако и када се настава одвија уживо.

Кључне речи:

онлајн учење, учење на даљину, перцепције ученика, пандемија, квалитативно истраживање.

* E-mail: irenas@fasper.bg.ac.rs

■ ТЕОРИЈСКИ УВОД

Образовање као и друге области живота трпе знатне промене током пандемије болести COVID-19. Због пандемије, образовни системи широм света усвојили су различите облике наставе на даљину која се остварује коришћењем информационих технологија (ИТ). У Србији се примењује комбинација наставе на даљину и наставе у школи. Настава на даљину се претежно одвија коришћењем онлајн платформи и других средстава комуникације путем интернета, као и приказивањем предавања путем телевизије.

Од почетка пандемије до сада мењали су се облици организовања наставе у Србији. Током првог таласа, од марта до априла 2020. године, сви ученици основних и средњих школа похађали су наставу на даљину. Касније су ученици од првог до четвртог разреда основних школа имали наставу у школи. Ученици виших разреда основних школа и средњошколци већином су похађали комбиновани модел, мада су родитељи имали могућност да одлуче да ли ће дете похађати наставу на даљину или комбиновану наставу. Комбинована настава остварује се поделом школских одељења у групе које наизменично похађају школу, односно наставу на даљину. Повремено, у периодима када је био велики број оболелих особа, поново је уведена искључиво настава на даљину.

Настава на даљину односи се на „све облике учења и подучавања у којима су они који уче и они који подучавају, све време или током највећег времена, на различитим местима” (Moore, 2003, p. ix). Дефинисање наставе на даљину које се у већој мери односи на процес образовања гласи: „настава на даљину обухвата облике учења који непосредно, континуирано не надгледају наставници који су присутни у учионицама или у истим просторијама са ученицима, али на које ипак позитивно делује планирање, усмеравање и подучавање које организује образовна институција” (Holmberg, 2003, p. 80).

Настава на даљину примењује се у неким друштвима више од две стотине година. Од увођења комуникације путем рачунара током последњих деценија онлајн настава (настава заснована на интернету као средству комуникације) постала је најзаступљенији облик наставе на даљину. Онлајн настава заступљена је на свим нивоима образовања, или у облику искључиво онлајн програма или програма који комбинују онлајн учење и учење у учионици (Worup, Chambers & Stimson, 2019).

Хоџис и сар. (Hodges, Moore, Lockee, Trust & Bond, 2020) упозоравају да није оправдано говорити о облицима онлајн наставе, који се спроводе током текуће пандемије, једноставно као о онлајн настави. Израз *онлајн настава* означава образовне процесе који се темељно планирају, припремају и осмишљавају на основу научних модела. Супротно томе, прелазак на онлајн наставу током пандемије био је хитан и непланиран. Аутори предлажу израз „хитна настава на даљину” за ове привремене, импровизоване образовне програме.

Не губећи из вида ово ограничење, сматрамо да теоријски приступи настави на даљину могу бити основа за разумевање образовних процеса током пандемије. Теорија наставе на даљину под називом теорија трансакционе удаљености, коју је предложио Мур (Moore, 1983, 2018), примењује се на онлајн и комбиноване облике образовања (нпр. Huang, Chandra, DePaolo & Simmons, 2016; Zilka, Cohen & Rahimi, 2018). Теорија усмерава пажњу на три димензије образовног процеса: структуру, дијалог и аутономију. Структура се односи на степен флексибилности образовних циљева и метода, тј. на степен у коме процес образовања може да се прилагоди индивидуалним потребама и наклоностима ученика. Дијалог између наставника и ученика је облик интерперсоналне интеракције која је конструктивна и у којој и наставници и ученици поштују једни друге и доприносе ефикасности образовног процеса. Аутономија се одређује као степен у коме ученици самостално доносе одлуке шта и како да уче. Према теорији, трансакциона удаљеност у процесу образовања одређена је дијалогом и структуром. Трансакциона удаљеност расте са порастом структуре, а смањује се када се дијалог повећава. Претпоставља се обрнути однос између дијалога и структуре: када се повећава структура, дијалог се смањује и обрнуто (Saba, 2016). Образовни процеси, који се одликују високом трансакционом удаљеношћу, захтевају више аутономије ученика, док ниска трансакциона удаљеност пружа више подршке ученицима који су мање способни да регулишу властито учење.

Истраживачи наставе на даљину слажу се да овај облик образовања доноси већу самосталност ученика и да је неопходно да ученици преузму већу одговорност када се настава одвија на даљину него током наставе у учионици (e.g. Saba, 2003). Пошавши од тога, претпостављамо да теоријска становишта о саморегулацији у учењу и о мотивацији за учење могу бити значајни за разумевање учења током наставе на даљину.

Цимерман одређује саморегулацију у учењу као „самоусмерен процес којим ученици трансформишу своје менталне способности у академске вештине” (Zimmerman, 2002, p. 65.). Он указује да саморегулација у учењу није лична особина, већ да обухвата употребу одабраних специфичних процеса прилагођених одређеном задатку учења. Саморегулација садржи следеће компоненте: постављање себи специфичних, блиских циљева, усвајање одговарајућих стратегија за достизање циљева, надгледање властитог постигнућа имајући у виду знаке напредовања, мењање структуре физичког и социјалног окружења како би били у складу са циљевима које је особа поставила, ефикасно управљање временом, самопроцену властитих метода, приписивање узрока постигнутим резултатима и прилагођавање будућих метода учења (Zimmerman, 2002).

Саморегулација у учењу зависи од мотивације за учење (Zimmerman & Moylan, 2009). Један од теоријских приступа мотивацији за учење је теорија самодетерминације коју су развили Деци и Рајан (Deci & Ryan, 1985; Ryan &

Deci, 2000). Према овој теорији можемо разликовати интринзичну и екстринзичну мотивацију. Интринзична мотивација се односи на покретање неке активности због тога што је она сама по себи занимљива или пријатна. Разликују се четири врсте екстринзичне мотивације које одликује различит степен самодетерминације (Grolnick, Gurland, Jacob & Decoursey, 2002). Екстерна регулација односи се на мотивацију која је најмање самодетерминисана и која је под контролом спољашњих награда и казни. Друга врста екстринзичне мотивације је интројектована регулација која значи да су спољашњи захтеви постали властити захтеви. Особе које имају ову врсту мотивације поступају на одређене начине да би избегле осећање кривице и стида. Идентификована регулација односи се на регулацију која почива на вредновању одређених активности. Облик екстринзичне мотивације који је у највећој мери самодетерминисан је интегрисана регулација која подразумева да особа испољава одређена понашања јер су део њеног система вредности.

Ставови учесника у образовном процесу утичу значајно на тај процес и стога их је потребно истражити. Ставови су релативно стабилне диспозиције да се мисли, осећа и понаша на одређени начин према објекту става (Требјеџанин, 2018). Ставови имају когнитивну, емоционалну и понашајну, односно мотивациону компоненту. Когнитивна компонента става се односи на знања о објекту става, емоционалну компоненту чине емоције према том објекту, а мотивациона компонента се односи на тенденцију да се поступа у складу са ставом. Истраживања ставова према настави на даљину током пандемије већином се баве универзитетским образовањем (нпр. Adnan & Anwar, 2020; Dolenc, Šorg & Ploj Vrtič, 2021; Unger & Meiran, 2020). Образовање је нужно повезано са ширим друштвеним и културним контекстом из чега следи потреба да се приступи истраживању наставе на даљину током пандемије у различитим земљама. У неколико студија, у чијем је фокусу била настава на даљину током пандемије у Србији, разматрани су ставови студената универзитета (Ђорђевић, Павловић & Vesić-Pavlović, 2020; Prodanović & Gavranović, 2020), родитеља деце са посебним потребама (Bašić, Maćešić-Petrović, Arsić & Gajić, 2020; Jerkić & Stanković, 2020) и ученика средњих школа (Vučetić, Vasojević & Kirin, 2020). У студијама су превасходно коришћени упитници који су садржали питања затвореног типа.

Циљ нашег истраживања је да допринесемо овом пољу изучавања испитујући ставове ученика основних и средњих школа према настави на даљину током пандемије болести COVID-19 у Србији, користећи метод интервјуа који може омогућити широк и детаљан увид у различите аспекте ставова ученика.

■ МЕТОД

Циљеви студије су да истражимо ставове ученика према настави на даљину током пандемије болести COVID-19, да утврдимо њихове сугестије које се односе на побољшање праксе наставе на даљину и њихово виђење како би требало да се образовање организује након пандемије.

У складу са циљевима студије и са концептуализацијом према којој ставови имају когнитивну, емоционалну и мотивациону компоненту, одређени су следећи задаци истраживања.

- Утврдити когнитивну компоненту ставова ученика, тј. шта они сматрају позитивним и негативним аспектима наставе на даљину током пандемије.
- Утврдити емоционалну компоненту ставова ученика, тј. које емоције они вербално изражавају према настави на даљину током пандемије.
- Испитати мотивациону компоненту ставова ученика, односно њихову мотивацију за учење током наставе на даљину и факторе који, према мишљењу ученика, утичу на њихову мотивацију.
- Установити које су препоруке ученика у вези са побољшањем наставе на даљину током пандемије и да ли постоје елементи наставе на даљину који треба да буду део образовног процеса након пандемије према мишљењу ученика.

Према теорији трансакционе удаљености (Moore, 1983, 2018), настава на даљину захтева више самосталности ученика у достизању образовних циљева. С обзиром да ученици нису имали претходног искуства са овим обликом наставе и да им стога могу недостајати вештине саморегулације у учењу, претпостављамо да ће међу ученицима преовладавати негативни ставови према настави на даљину.

Према теорији трансакционе удаљености (Moore, 1983, 2018), дијалог између наставника и ученика је значајна компонента која позитивно доприноси образовном процесу. Како настава на даљину током пандемије утиче на смањивање интеракције између ученика и наставника, претпостављамо да ће се препоруке ученика у вези са побољшањем наставе на даљину односити пре свега на повећање те интеракције.

Узорак истраживања је пригодан. Чини га 110 ученика (68 женског и 42 испитаника мушког пола) који похађају основне школе – од 5. до 8. разреда ($n = 55$) и средње школе ($n = 55$) у Србији, већина их је у Београду ($n = 56$). Број испитаника по школским разредима је у распону од 12 до 15. Међу ученицима средње школе њих 26 похађа гимназије, а 29 четворогодишње програме средњих стручних школа.

Узорак је оформљен преко личних познанстава студената специјалне едукације и рехабилитације. Спровођењу интервјуа претходило је информисање родитеља о теми интервјуа и добијена је њихова писмена сагласност. Интервјуе су индивидуално водили, путем видео позива, аутори ове студије током априла 2021. године.

Полуструктурисани интервју конструисан је за потребе овог истраживања и садржи области које су у складу са циљевима истраживања. Унапред дефинисана питања интервјуа приказана су у Прилогу 1. Додатна питања су постављана у зависности од одговора испитаника. Настојали смо да не користимо сугестивна питања. Когнитивна компонента ставова према настави на даљину је испитивана питањима која се односе на позитивне и негативне аспекте те наставе према мишљењу ученика. Мотивациона компонента је процењивања на основу питања која се односе на ефекте наставе на даљину на мотивацију ученика за учење и факторе који утичу на мотивацију. Интервју није садржао специфична питања посвећена емоционалној компоненти ставова. Ова компонента је испитивана на основу вербалних израза емоција који су садржани у одговорима испитаника током интервјуа. Интервју је садржао и питања која се односе на сугестије у вези са побољшањем примене наставе на даљину и на виђење ученика на које начине би требало да се организује образовање након пандемије.

Звучни снимци интервјуа записани су дословно. Подаци су анализирани применом квалитативне анализе садржаја (Schreier, 2012). Анализа се састојала од следећих корака: 1) израђивање оквира кодирања који чине категорије и супкатегије на основу појмовних одређивања и података; 2) сегментирање материјала у јединице кодирања; 3) кодирање, тј. одређивање супкатегија којима припадају јединице кодирања.

Оквир кодирања садржао је следеће категорије тема које су заступљене у одговорима испитаника: општи став према настави на даљину; емоције према настави на даљину и настави у учионици; позитивни аспекти наставе на даљину; негативни аспекти наставе на даљину; мотивација за учење током наставе на даљину; фактори који позитивно утичу на мотивацију за учење током наставе на даљину; фактори који негативно утичу на мотивацију за учење током наставе на даљину; препоруке за унапређивање наставе на даљину; начин на који би испитаници желели да образовање буде организовано након пандемије; разлози због којих би желели да образовање буде организовано на одређени начин након пандемије.

За поделу материјала на јединице кодирања коришћен је тематски критеријум. У квалитативној анализи садржаја теме одговарају супкатегијама оквира кодирања. Сваки део материјала у којем је изражена одређена тема представљао је јединицу кодирања. Стога, јединице кодирања биле су различите структуре: реченице, делови реченице, или су се састојале од више од једне реченице.

Два аутора истраживања су независно кодирала материјал. Укупна сагласност (за све јединице кодирања) износила је 90%. Дискусијом је постигнута сагласност у вези са кодовима за које првобитно није била постигнута сагласност.

■ РЕЗУЛТАТИ

Припремни преглед података је указао на то да се одговори ученика основних и средњих школа не разликују значајно. Стога, наредне анализе спроведене су на целокупном узорку истраживања.

Фреквенције и проценти представљени у резултатима односе се на испитанике који су навели одређене теме. Како су испитаници могли да искажу више тема у вези са појединим категоријама, за те категорије нисмо рачунали укупне фреквенције и проценте (Табеле 2, 3 и 5–7).

Категорије општег става према настави на даљину, које су утврђене на основу одговора на питање *Шта мислиш о настави на даљину?*, представљене су у Табели 1. Напомињемо да општи став није могао да буде одређен у одговорима свих испитаника, јер су неки од њих на наведено питање одговарали усмеравајући се на специфичне аспекте наставе на даљину.

Табела 1: Општи став према настави на даљину

Категорија	N	%
Позитиван општи став	13	11,8
Позитиван општи став, али настава у учионици је боља	5	4,5
Негативан општи став	47	42,7
Настава на даљину има и позитивне и негативне аспекте	14	12,7
Настава на даљину је добра у условима пандемије	9	8,2
Није сигуран/сигурна	1	0,9
Општи став није исказан	21	19,1
Укупно	110	99,9

Негативан општи став према настави на даљину преовладава међу испитаницима. Изражава га скоро половина испитаника. Око 12% испитаника има општи позитиван став. Остали испитаници испољавају умерени став, износећи следеће: да настава на даљину има и позитивне и негативне аспекте, да је добра, али да је настава у учионици боља, или да је настава на даљину одговарајућа у условима пандемије.

Когнитивна компонента ставова према настави на даљину

Когнитивна компонента ставова према настави на даљину утврђена је на основу питања која су се односила на позитивне и негативне аспекте наставе на даљину према виђењу ученика. Позитивни аспекти наставе на даљину, према мишљењу испитаника, приказани су у Табели 2. Као што се може види више од половине испитаника изражава да им се допада удобност праћења наставе од куће (нпр. *Свиђа ми се када могу да лежим у кревету и слушам предавања*) и тога што не морају да иду до школе (нпр. *Једним кликом сам ту*). Готово четвртина испитаника износи да им се допада то што има мање да се учи и што је лакше да се учи и да се добију добре оцене када је настава на даљину, него када иду у школу. Приближно 13% ученика истиче да материјали за учење могу да буду боље представљени коришћењем технологије у настави на даљину и/или сматрају да је погодно то што су им материјали за учење (предавања, презентације) доступни у било које време на интернет платформама. Мали број испитаника износи да им се допада што имају више самосталности у организовању учења. Такође, мали број ученика наводи да им се допада то што користе рачунаре и проширују знања о информационим технологијама током наставе на даљину.

Табела 2: Позитивни аспекти наставе на даљину према мишљењу испитаника

Категорија	N	%
Удобност и више слободног времена	62	56,4
Коришћење ИТ и проширивање знања о ИТ	4	3,6
Лакше је учити и добити добре оцене; мање се очекује од њих да науче	26	23,6
Материјали за учење су представљени на бољи начин захваљујући технологији и доступни у било које време	14	12,7
Више самосталности у организацији властитог учења	2	1,8
Нешто друго	5	4,5

Негативни аспекти наставе на даљину, према виђењу испитаника, представљени су у Табели 3. Најчешће поменут (две трећине испитаника га је искало) негативни аспект је недовољно објашњења од стране наставника. Неки ученици износе да им наставници шаљу материјале за учење и не држе онлајн предавања. Они се жале да је тешко учити неке предмете без интеракције и без могућности да постављају питања када нешто не разумеју. Други ученици, који имају онлајн предавања, исказују да је теже разумети објашњења када се предавања одржавају онлајн. Слична овој замерци је замерка која се односи на недовољну комуникацију у вези са учењем са наставницима или са другим ученицима, коју су испитаници такође често изражавали (приближно 28% испитаника). Према њиховом запажању, наставници не комуницирају са њима, не одговарају на њихова питања благовремено и не пружају довољно информација о обавезама ученика. Неки ученици исказују да им недостаје размена идеја са другим ученицима о темама које уче. Око 40% испитаника износи да је теже учити и да науче мање током наставе на даљину наго када одлазе у школу. Приближно једна трећина испитаника износи да им се не допада то што имају мало контаката са школским друговима и наставницима током наставе на даљину и приближно исти број ученика износи да су мање мотивисани да уче и/или да им је пажња мања током наставе на даљину. Око 10% ученика се жали да је теже учити током наставе на даљину због недостатка спољашње контроле у виду испитивања и очекивања наставника. Испитаници ређе наводе следеће мане наставе на даљину: организациони проблеми (нпр. наставници се не придржавају распореда часова), исцрпљеност због дугог коришћења информационих уређаја, техничке проблеме као и мањи труд који улажу ученици или наставници.

Табела 3: Негативни аспекти наставе на даљину према мишљењу испитаника

Категорија	N	%
Недостатак социјалних контаката	38	34,5
Теже се учи, мање се научи	45	40,9
Организациони проблеми	8	7,3
Недовољно наставничких објашњења	71	64,5
Исцрпљујући рад коришћењем ИТ	4	3,6
Недостатак спољашње контроле	13	11,8
Недостатак комуникације у вези са учењем са наставницима и другим ученицима	31	28,2

Недостатак труда ученика или наставника	7	6,4
Недовољна мотивација, пажња	37	33,6
Технички проблеми	8	7,3
Нешто друго	3	2

Емоционална компонента ставова према настави на даљину

Неки од одговора испитаника садржали су изразе емоција према настави на даљину или према настави у учионици. Категорије одговора представљене су у Табели 4.

Табела 4: Емоције према настави на даљину и према настави у учионици

Категорија	N	%
Позитивне емоције према настави на даљину	9	8,2
Позитивне емоције према настави у учионици	16	14,5
Негативне емоције према настави на даљину	9	8,2
Нема изражених емоција	76	69,1
Укупно	110	100,0

Из Табеле 4 може се видети да приближно трећина испитаника изражава одређене емоције према настави на даљину или према настави у учионици. Позитиван емоционални тон према настави у учионици изражава приближно 15% испитаника у одговорима, као што су: *Много више ми се свиђа када идемо у школу, Једва чекамо да се вратимо у школу и Свима нам недостају та лепа времена*. Једнак број испитаника, приближно 8%, изражава позитивне (нпр. *Све је супер; Страва је*) и негативне емоције према настави на даљину (нпр. *Ово је неподношљиво; Не свиђа ми се*).

Мотивациона компонента ставова према настави на даљину

Мотивациона компонента ставова према настави на даљину истражена је на основу питања која су се односила на мотивацију ученика за учење током наставе на даљину, у поређењу са њиховом мотивацијом током наставе у учио-

ници и на факторе који утичу на њихову мотивацију. Већина ученика (92%) процењује да је њихова мотивација нижа током наставе на даљину, 8% износи да је њихова мотивација на једнаком нивоу, а међу испитаницима нема никога ко мотивацију процењује као вишу током наставе на даљину у односу на мотивацију када се настава одвија у учионици. Две испитанице су указале на факторе који повољно утичу на њихову мотивацију током наставе на даљину. Једна испитаница је изразила да самосталност у организовању учења има позитивне ефекте на њену мотивацију, а друга да је мотивисана јер је занимљиво користити информационе технологије. У Табели 5 су приказани фактори који, према мишљењу испитаника, негативно утичу на мотивацију за учење током наставе на даљину.

Табела 5: Фактори који негативно утичу на мотивацију за учење током наставе на даљину

Категорија	N	%
Недостатак контроле и подстицања од стране наставника	31	28,2
Недовољно структурисано време; без рокова	25	22,7
Могућност да се добију добре оцене варајући	11	10,0
Недостатак осећаја да иду у школу	10	9,1
Недостатак контакта са другим ученицима и наставницима	9	8,2
Више домаћих задатака	7	6,4

Готово трећина испитаника износи да су мање мотивисани да уче током наставе на даљину зато што их наставници мање контролишу и у мањој мери подстичу да уче (мање контролних задатака и испитивања, мање похвала). Приближно једна четвртина испитаника исказује да им је мотивација мања током наставе на даљину зато што је време за учење мање структурисано и зато што је мање постављених рокова за завршавање школских задатака. Десет процената испитаника износи да уче мање јер је лако добити добре оцене варајући током наставе на даљину. Испитаници ређе указују на недостатак школске атмосфере, на мање контакта са наставницима и другим ученицима и на већи обим школских задатака, као на факторе који доприносе да се њихова мотивација за учење смањи.

Препоруке за унапређивање наставе на даљину

Препоруке испитаника за унапређивање наставе на даљину представљене су у Табели 6.

Табела 6: Препоруке испитаника за унапређивање наставе на даљину

Категорија	N	%
Више интеракције између наставника и ученика	35	31,8
Занимљивије теме за учење и активности	15	13,6
Бољи технички услови	12	10,9
Боља организација образовног процеса	6	5,5
Више разумевања од стране наставника	4	3,6
Више надгледања учења ученика од стране наставника	4	3,6
Више интеракције између ђака	1	0,9
Нешто друго	9	8,2

Најчешће наведена (приближно 30% испитаника је наводи) препорука за побољшање наставе на даљину односи се на више интеракције између наставника и ученика. Најпре, ученици упућују на то да би требало да сви наставници држе часове онлајн што би омогућило размену између наставника и ученика. Поред тога, указују на потребу да наставници редовније и брже одговарају на питања која им постављају ученици, користећи информационе технологије. Ученици (њих око 14%) такође предлажу да се материјали за учење учине занимљивијим коришћењем техничких могућности, као и да буде више активности у којима би ученици били активнији, нпр. радионице и презентације. Приближно 11% ученика истиче да је потребно обезбедити уређаје за праћење наставе на даљину ученицима чије породице немају могућности да их обезбеде својој деци и да је потребно обучавати наставнике и ученике како да ефикасније користе информационе технологије. Препоруке које ређе наводе односе се на то да се боље организује образовни процес (већином се тиче придржавања распореда часова), да наставници имају више разумевања за тешкоће са којима се ученици суочавају током наставе на даљину и да више надгледају рад ученика, као и да буде заступљенија интеракција међу ученицима уз употребу информационих технологија.

Како да настава буде организована након пандемије

На питање како би желели да се настава организује након пандемије, већина ученика (90,7%) је изјавила да би желели наставу у учионици, док 8,2% износи да би желели комбинацију наставе у учионици и наставе на даљину. Разлози због којих би ученици желели наставу у учионици након пандемије приказани су у Табели 7.

Табела 7: Разлози због којих би ученици желели наставу у учионици након пандемије

Категорија	N	%
Учење је боље	56	50,9
Друштвени разлози	54	49,1
Навика; нормално је/природно је	11	10,0

Из Табеле 7 може се видети да око половине испитаника жели да се након пандемије одвија настава у учионици јер је сматрају погодном за учење из различитих разлога: боља објашњења и више поткрепљења од стране наставника, боље разумевање, концентрација и мотивација ученика. Такође, око половине испитаника би желело наставу у учионици због друштвених контаката између ученика и између ученика и наставника. Мањи број испитаника (10% њих) изражава да би желео наставу у учионици јер су на тај облик наставе навикли, или зато што га сматрају нормалним, природним начином образовања.

Када препоручују комбиновану наставу, испитаници виде наставу на даљину као додатак настави у учионици који би омогућио комуникацију са наставницима коришћењем информационих технологија, доступност предавања на интернет платформама и спровођење додатне и допунске наставе.

■ ДИСКУСИЈА

Циљ ове студије био је да стекнемо увид у ставове ученика према настави на даљину која се одвија током пандемије болести COVID-19 у Србији. Сматрамо да упознавање ставова ученика може бити значајно за разумевање садашњег контекста развоја ученика, али и за разматрање могућности да настава на даљину постане део редовног образовног процеса.

У складу са нашом хипотезом међу ученицима преовладава негативан општи став према настави на даљину. Когнитивна компонента ставова утврђена је на основу одговора испитаника о позитивним и негативним аспектима

наставе на даљину. Мада ученици који су учествовали у истраживању указују и на позитивне и на негативне аспекте овог вида наставе, негативне аспекте наводи више испитаника. Најчешће исказан негативан аспект наставе на даљину представља то што наставници не дају довољно објашњења ученицима током поменутог наставе. Ученици такође често указују на недовољну комуникацију између наставника и ученика, ниску мотивацију и пажњу, као и то да наставници мање надгледају процес учења. Посматрано са становишта теорије трансакционе удаљености (Moore, 1983; 2018), налази показују да су структура образовног процеса и дијалог између наставника и ученика незадовољавајући када је реч о настави на даљину током пандемије. Ови налази су у складу са резултатима студија спроведеним у другим земљама које су показале да ученици процењују да је интеракција између наставника и ученика и између самих ученика на ниском нивоу током хитне наставе на даљину (Adnan & Anwar 2020; Todri, Parajorgji, Moskowitz & Scalera 2021).

Наведени негативни аспекти наставе на даљину током пандемије сматрамо да доприносе процени да је теже да се учи и да су школска постигнућа нижа током наставе на даљину него током наставе у учионици, што изражава око 40% испитаника из нашег испитивања. Узимајући у обзир да смо користили питања отвореног типа, претпостављамо да би проценат испитаника који би се сложили са овим проценама био знатно већи да смо користили питања затвореног типа.

Ученици виде следеће позитивне аспекте наставе на даљину: удобност и више слободног времена, проширивање знања о коришћењу информационих технологија, добре оцене могу да се добију на лакши начин, доступност и квалитет наставних материјала и више самосталности у организовању сопственог учења. Наведено делимично потврђује резултате студије коју су спровели Вучетић и сар. (Vučetić, Vasojević i Kirin, 2020) која је показала да ученици средњих школа у Србији препознају следеће позитивне аспекте наставе на даљину током пандемије: уштеда времена због тога што не морају да одлазе у школу, доступност наставних материјала у било које време и могућност да сами организују своје време за учење. Међутим, резултати наше студије показују да самосталност у организовању учења као предност види мали број ученика, док се већина њих жали да им недостају вештине да сами организују време за учење. Удобност, слободно време и могућност добијања бољих оцена су аспекти који нису суштински повезани са образовним процесом. Даље, искуство у коришћењу информационих технологија праћењем наставе на даљину је у великој мери ограничено. Дакле, можемо да закључимо да су међу позитивним аспектима наставе на даљину, према виђењу ученика, за образовни процес значајни боља презентација материјала за учење и њихова стална доступност на интернет платформама.

Емоционалну компоненту ставова према настави на даљину вербално је изразила приближно трећина испитаника. Ови ученици су већином изражавали позитивне емоције према настави у учионици, док су ређе исказивали и позитивне и негативне емоције према настави на даљину. Ниска учесталост изражавања емоција према оба облика наставе условљена је тиме што интервју није садржао специфична питања која би се односила на емоције. У наредним истраживањима би требало подробније испитати ову компоненту ставова према настави на даљину.

Када се посматра мотивациона компонента, већина ученика из узорка (преко 90%) има нижу мотивацију за учење током наставе на даљину него током наставе у учионици. Међу факторима који смањују мотивацију ученика за учење испитаници су најчешће наводили недостатак контроле и надгледања учења од стране наставника, недостатак рокова и структурисаног времена и могућност да се добре оцене добију помоћу преваре. Неки ученици износе да је учење за њих вредно, али им је упркос томе тешко да се мотивишу без спољашње контроле и поткрепљења у облику оцена, похвала и очекивања наставника. Наведено указује да већина ученика нема развијену интринзичну мотивацију за учење. Претпостављамо да ова појава од раније постоји у нашем образовном систему и да је постала видљивија током наставе на даљину која захтева више самосталног учења (Saba, 2003). Ова претпоставка је у складу са ранијим налазима да ученици средњих школа у Србији не опажају образовне активности као мотивишуће, да учење има првенствено инструменталну функцију за њих (Pešić, Videnović i Plut, 2013) и да већину слободног времена проводе у активностима намењеним забави и опуштању (Pešić, Videnović i Plut, 2012). Проблем недовољно развијене интринзичне мотивације ученика постоји и у другим земљама, као нпр. у Сједињеним Америчким Државама (нпр. Gilman & Anderman, 2006).

Мали број испитаника исказује да су подједнако мотивисани током наставе на даљину и током наставе у учионици. Чак и ти ученици ретко изражавају интринзичну мотивацију за учење, већ се позивају на спољашње награде, као што су добре оцене и успешно припремање за пријемни испит на факултету. Можемо да видимо да већина ученика изражава екстерну регулацију мотивације за учење позивајући се на значај оцена и похвала наставника за њихову мотивацију. Једна ученица је изразила интројектовану регулацију као мотивацију за учење износећи да је осећање кривице мотивише да учи када иде у школу, али да тог осећања нема током наставе на даљину: *Када смо у школи, ми смо лице у лице са наставником и стид нас је и осећамо кривицу ако не знамо одговор. Када смо онлајн, наставник је негде другде и немамо такав осећај.* Идентификована регулација може да се препозна код малог броја испитаника који су изјавили да им је учење значајно само по себи, док нема показатеља интегрисане регулације међу испитаницима. Мада примењени метод не омо-

гућава прецизне процене мотивације ученика, сматрамо да добијени резултати показују да екстерна регулација учења преовладава у датом узорку.

Неколико врста одговора, које су испитаници често давали, показује да већина ученика има недовољну саморегулацију у учењу. Они се већином жале на недостатак спољашњег структурисања и контроле учења од стране наставника током наставе на даљину. Такође, изражавају да им је пажња мања за време предавања онлајн него током предавања у школи. Неки наводе да наставници усмеравају њихову пажњу током наставе у учионици. Надаље, често износе да недостатак структурисаног времена током наставе на даљину има негативан утицај на њихово учење, јер им недостају вештине постављања циљева и ефикасног коришћења времена, као у следећем исказу: *Немам осећај да смо у школи. Као да смо на распусту. Одлажем учење до последњег тренутка.* Веома мали број ученика износи да су након периода прилагођавања успели да постигну саморегулацију у учењу. Ти ученици истичу већу самосталност у организовању сопственог учења као позитиван аспект наставе на даљину, нпр. *Те недеље, када не идем у школу, могу боље да се посветим својим обавезама, учењу за контролне и изради неких додатних задатака, што не могу толико добро да постигнем када идем у школу.*

Интринзична мотивација, као и облици екстринзичне мотивације који се одликују већим степеном самодетерминације доприносе позитивним исходама у областима академског постигнућа, истрајности и психолошке добробити (Howard, Bureau, Guay, Chong & Ryan, 2021). Саморегулација у учењу је такође значајан чинилац академског постигнућа (Pintrich & Zusho, 2002). Налази овог истраживања указују на то да су ови фактори ниски међу ученицима и да би било значајно пружити подршку ученицима у развоју у овима доменима.

Када је реч о препорукама за унапређивање наставе на даљину, у складу са нашом претпоставком, већа интеракција између наставника и ученика представља препоруку коју су испитаници најчешће предлагали. Ово је у складу са поставком теорије трансакционе удаљености о значају дијалога у образовном процесу. Даље, испитаници су често наводили потребу која се тиче организационих и техничких побољшања, као и за занимљивијих тема и активности током учења. Структура образовног процеса такође је значајан аспект, према теорији трансакционе удаљености, који се односи на флексибилност наспрот ригидности образовних циљева и метода. У складу са датом теоријом, добијени налази показују да би ученици желели да ови аспекти образовног процеса буду у већој мери прилагођени њиховим интересовањима. Интернет платформе омогућавају реализовање различитих врста активности током учења. Те могућности би наставници могли да искористе у већој мери.

На крају, налази овог истраживања упућују на то које би аспекте наставе на даљину било добро задржати, према виђењу ученика, када се пандемија заврши. То су следећи аспекти: додатна комуникација са наставницима кроз упо-

требу информационих технологија, трајна доступност предавања на интернет платформама и одржавање додатних образовних активности за поједине групе ученика путем интернета. Виђења ученика могла би бити узета у обзир, заједно са виђењима наставника, при осмишљавању могућих будућих уношења елемената наставе на даљину у општи образовни процес.

Ограничења и смернице за будућа истраживања

У овом истраживању усмерили смо се на ставове ученика према настави на даљину током пандемије. Као што указују Доленц и сар. (Dolenc, Šorgo & Ploj Vrtič, 2021), наставници и ученици могу имати различита виђења тог процеса. Будућа истраживања требало би да испитују перспективе и ученика и наставника. Такође, како наше истраживање обухвата релативно мали узорак ученика, већином из Београда, могућност уопштавања налаза је ограничена. Сматрамо да ова студија пружа податке који могу бити употребљени за концепирање упитника о ставовима према настави на даљину током пандемије који би се могао примењивати на већем и у домену социодемографских варијабли разноврснијем узорку.

■ ЗАКЉУЧАК

Интервјуи на основу којих је реализовано ово истраживање били су спроведени када су испитаници имали приближно годину дана искуства у вези са наставом на даљину због пандемије болести COVID-19. Сматрамо да је тај период био довољно дуг да би ученици могли да стекну увид у различите аспекте ове наставе и начина на које се одвијала до тог времена и да изграде релативно стабилне ставове према њој. Коришћење интервјуа који је садржао питања отвореног типа омогућило је да стекнемо широк увид у ставове ученика. Добијени налази указују да већина ученика има негативне ставове према настави на даљину током пандемије болести COVID-19. Најчешће навођени негативни аспекти наставе на даљину односе се на недовољну интеракцију између наставника и ученика у вези са наставним темама. Већа комуникација требало би да буде остварена кроз више онлајн часова и кроз више могућности пружених ученицима да дискутују о наставним темама са наставницима и другим ученицима путем онлајн платформи.

Истраживање је указало и на недостатак интринзичне мотивације и на то да ученици немају довољно вештина саморегулације у учењу. Ове тешкоће, које су наглашене током наставе на даљину, постоје и у редовном образовном контексту и потребно је усмерити се на пружање подршке ученицима да их

превазиђу. Како пандемија и примена комбиноване наставе – у учионици и наставе на даљину и даље трају, могу омогућити да се створе прилике које ће помоћи ученицима да развију вештине саморегулације у учењу. Подршка наставника, педагога и школских психолога могу бити значајни у том процесу.

Учесници који су учествовали у истраживању виде следеће позитивне аспекте наставе на даљину и сматрају да они могу бити уграђени у образовни процес након пандемије: додатна интеракција са наставницима кроз коришћење информационих технологија, представљање материјала за учење путем информационих технологија и стална доступност материјала за учење на интернет платформама.

■ ПРИЛОГ

Унапред дефинисана питања полуструктурисаног интервјуа о ставовима према настави на даљину конструисаног у овом истраживању

1. Да ли си наставу похађао/ла на комбиновани начин или само онлајн током ове школске године?
2. Шта мислиш о настави на даљину?
3. Да ли постоји нешто што ти се посебно допада током наставе на даљину у поређењу са наставом у учионици?
4. Да ли постоји нешто што ти се посебно не допада током наставе на даљину у поређењу са наставом у учионици?
5. Да ли постоји разлика у томе колико добро можеш да научиш неке предмете када је настава на даљину и када је у учионици? Ако постоји, у чему је разлика?
6. Да ли постоји разлика у томе колико желиш да учиш када је настава на даљину и када је у учионици? Ако постоји, у чему је разлика?
7. Зашто је твоја жеља да учиш различита/једнака током наставе на даљину и када идеш у школу?
8. Шта би предложио/ла како би се побољшала настава на даљину?
9. Како би желео/ла да настава буде организована након пандемије? Зашто би то желео/ла?

Коришћена литература

- Adnan, M. & Anwar, K. (2020). Online learning amid the COVID-19 pandemic: Students' perspectives. *Journal of Pedagogical Research*, 1(2), 45–51. DOI: 10.33902/JPSP.2020261309
- Bašić, A., Mačešić-Petrović, D., Arsić, B. & Gajić, A. (2020). Zadovoljstvo roditelja dece sa posebnom obrazovnom podrškom onlajn nastavom za vreme trajanja vanrednog stanja usled pandemije korona virusa. In M. Anđelković & I. Sretenović (Eds.), *Evaluation of the Effects of Inclusive Education in the Republic of Serbia: Conference Proceedings*, Full Papers, Decemer 21st 2020, Belgrade (pp. 133–140). Belgrade: University of Belgrade, Faculty of Special Education and Rehabilitation.
- Borup, J., Chambers, C. B. & Stimson, R. (2019). K-12 student perceptions of online teacher and on-site facilitator support in supplemental online courses. *Online Learning*, 23(4), 253–280. DOI: 10.24059/olj.v23i4.1565
- Deci, E. L. & Ryan, R. M. (1985). *Intrinsic motivation and self-determination in human behavior*. New York: Plenum.
- Dolenc, K., Šorgo, A. & Ploj Vrtič, M. (2021). The difference in views of educators and students on forced online distance education can lead to unintentional side effects. *Education and Information Technologies*, 1–27 (Advance online publication). DOI: 10.1007/s10639-021-10558-4
- Đorđević, D., Pavlović, Z. & Vesić Pavlović, T. (2020). Students' opinions on online classes of English: Possibilities and limitations. *Zbornik radova Filozofskog fakulteta u Prištini*, 50(4), 117–140. DOI: 10.5937/ZRFFP50-27881
- Gilman, R. & Anderman, E. (2006). Motivation and its relevance to school psychology: An introduction to the special issue. *Journal of School Psychology*, 44(5), 325–329. DOI: 10.1016/j.jsp.2006.04.006
- Grolnick, W. S., Gurland, S. T., Jacob, K. F. & Decourcey, W. (2002). The development of self-determination in middle childhood and adolescence. In A. Wigfield & J. S. Eccles (Eds.), *Development of Achievement Motivation* (pp. 147–171). San Diego: Academic Press.
- Hodges, C., Moore, S., Lockee, B., Trust, T. & Bond, A. (2020). The difference between emergency remote teaching and online learning. *Educause Review*. Retrieved September 3, 2021 from the World Wide Web <https://er.educause.edu/articles/2020/3/the-difference-between-emergency-remote-teaching-and-online-learning>
- Holmberg, B. (2003). A theory of distance education based on empathy. In M. Moore & W.G. Anderson (Eds.) *Handbook of Distance Education* (pp. 79–86). Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum Associates.
- Howard, J. L., Bureau, J. S., Guay, F., Chong, J. X. Y. & Ryan, R. M. (2021). Student motivation and associated outcomes: A meta-analysis from self-determination theory. *Perspectives on Psychological Science* (Advance online publication). DOI: 10.1177/1745691620966789
- Huang, X., Chandra, A., DePaolo, C. A. & Simmons, L. L. (2016). Transactional distance in web-based learning environments. *British Journal of Educational Technology*, 47(4), 734–747. DOI: 10.1111/bjet.12263
- Jerkić, L. i Stanković, M. (2020). Stavovi roditelja dece sa smetnjama u razvoju o nastavi na daljinu. In M. Anđelković & I. Sretenović (Eds.), *Evaluation of the Effects of Inclusive Education in the Republic of Serbia: Conference Proceedings*, Full Papers, Decemer 21st 2020, Belgrade (pp. 123–132). Belgrade: University of Belgrade – Faculty of Special Education and Rehabilitation.
- Moore, M. G. (1983). The individual adult learner. In M. Tight, (Ed.), *Adult Learning and Education* (pp. 153–168). London: Croom Helm.
- Moore, M. G. (2003). Preface. In M. G. Moore & W. G. Anderson (Eds.), *Handbook of Distance Education* (pp. ix–xii). Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum Associates, Publishers.

- Moore, M. G. (2018). The theory of transactional distance. In M. G. Moore & W. C. Diehl (Eds.), *Handbook of Distance Education* (pp. 32–46). Abingdon: Routledge.
- Pešić, J., Videnović, M. i Pluž, D. (2012). Slobodno vreme i pozitivan razvoj mladih: analiza budžeta vremena. *Psihološka istraživanja*, 15(2), 153–168. DOI: 10.5937/PsIstra1202153P
- Pešić, J., Videnović, M. i Pluž, D. (2013). Kako srednjoškolci doživljavaju obrazovne aktivnos-ti: kvalitativna analiza vremenskog dnevnika. *Nastava i vaspitanje*, 62(3), 407–420.
- Pintrich, P. R. & Zusho, A. (2002). The development of academic self-regulation: The role of cognitive and motivational factors. In A. Wigfield & J. S. Eccles (Eds.), *Development of Achievement Motivation* (pp. 249–284). San Diego: Academic Press.
- Prodanović, M. & Gavranović, V. (2020). Online language teaching and learning: Anglistics students' perspectives on the new educational environment imposed by the Covid-19 outbreak. *Zbornik radova Filozofskog fakulteta u Prištini*, 50(3), 231–248. DOI: 10.5937/ZRFFP50-27873
- Ryan, R. M. & Deci, E. L. (2000). Self-determination theory and the facilitation of intrinsic motivation, social development, and well-being. *American Psychologist*, 55(1), 68–78. DOI: 10.1037/0003-066X.55.1.68
- Saba, F. (2003). Distance education theory, methodology, and epistemology: A pragmatic paradigm. In M. G. Moore & W. G. Anderson (Eds.), *Handbook of Distance Education* (pp. 3–20). Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum Associates, Publishers.
- Saba, F. (2016). Theories of distance education: Why they matter. *New Directions for Higher Education*, 2016(173), 21–30. DOI:10.1002/he.20176
- Schreier, M. (2012). *Qualitative content analysis in practice*. Los Angeles: Sage.
- Todri, A., Papajorgji, P., Moskwowitz, H. & Scalera, F. (2021). Perceptions regarding distance learning in higher education, smoothing the transition. *Contemporary Educational Technology*, 13(1), ep287. DOI: 10.30935/cedtech/9274
- Trebešanin, Ž. (2018). Stav [Attitude]. In: Ž. Trebešanin; *Rečnik psihologije*. Beograd: Agape knjiga.
- Unger, S. & Meiran, W. R. (2020). Student attitudes towards online education during the COVID-19 viral outbreak of 2020: Distance learning in a time of social distance. *International Journal of Technology in Education and Science*, 4(4), 256–266. DOI: 10.46328/ijtes.v4i4.107
- Vučetić, I., Vasojević, N. & Kirin, S. (2020). Mišljenje učenika srednjih škola u Srbiji o prednostima on-lajn učenja tokom pandemije Covid-19. *Nastava i vaspitanje*, 69(3), 345–359. DOI: 10.5937/nasvas20021330
- Zilka, G. C, Cohen, R & Rahimi, I. D. (2018). Teacher presence and social presence in virtual and blended courses. *Journal of Information Technology Education: Research*, 17, 103–126. DOI: 10.28945/4061
- Zimmerman, B. J. (2002). Becoming a self-regulated learner: An overview. *Theory into Practice*, 41(2), 64–70. DOI: 10.1207/s15430421tip4102_2
- Zimmerman, B. J. & Moylan, A. R. (2009). Self-regulation: Where metacognition and motivation intersect. In D. J. Hacker, J. Dunlosky & A. C. Graesser (Eds.), *Handbook of metacognition in education* (pp. 299–315). Abingdon: Routledge/Taylor & Francis Group.

Примљено 12.9.2021; прихваћено за штампу 14.12.2021.

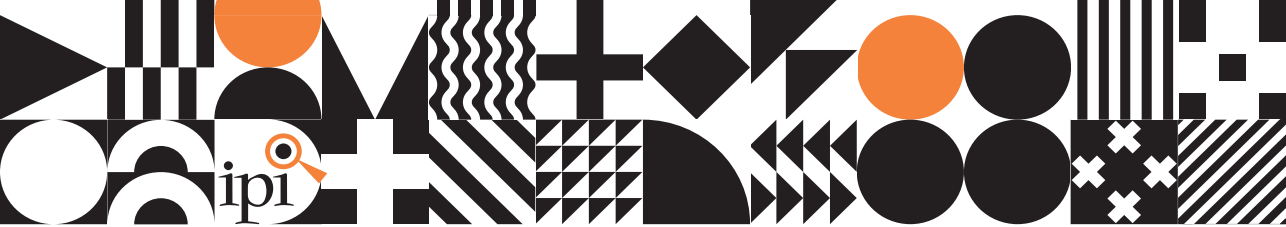
ОТНОШЕНИЕ УЧАЩИХСЯ К ДИСТАНЦИОННОМУ ОБУЧЕНИЮ ВО ВРЕМЯ ПАНДЕМИИ КОРОНАВИРУСНОЙ ИНФЕКЦИИ (COVID-19)

Ирена Стойкович и Мария Елич

Белградский университет, Сербия, факультет специального
образования и реабилитации

Аннотация. Образовательная среда претерпела значительные изменения во время продолжающейся пандемии коронавирусной инфекции (COVID-19). Целью данного исследования было изучить отношение студентов в Сербии к дистанционному обучению в течение этой пандемии. Нами были поставлены следующие задачи: изучить когнитивную составляющую отношений учащихся, имея в виду их восприятие положительных и отрицательных аспектов дистанционного обучения, изучить мотивационный компонент на основе высказываний учащихся о том, как дистанционное обучение влияет на их мотивацию к обучению и исследовать эмоциональную составляющую, основанную на вербально выраженных эмоциях в отношении данной формы обучения. Выборка состояла из 110 учеников начальных классов (с 5 по 8 классы) и учеников средних школ в Сербии. Было использовано полуструктурированное интервью. Полученные ответы были проанализированы с помощью качественного контент-анализа. Результаты показывают, что большинство учеников отрицательно относятся к дистанционному обучению и что основным недостатком этого вида обучения является недостаточное взаимодействие между учителями и учениками. По мнению учащихся, дистанционное обучение имеет также и некоторые положительные аспекты, которые могут остаться и после окончания пандемии. Они относятся к использованию информационных технологий (ИТ) при общении между учителями и учениками, к лучшему представлению тем для обучения с использованием информационных технологий, а также к постоянной доступности учебного материала на онлайн-платформах. Полученные данные указывают на отсутствие интринсивной (внутренней) мотивации и на недостаточно развитую саморегуляцию у учащихся в процессе обучения, что надо преодолеть, в связи с тем, что они отрицательно влияют на академическое развитие, не только во время дистанционного обучения, но и когда занятия проводятся вживую, в классе.

Ключевые слова: онлайн-обучение, дистанционное обучение, восприятие учащихся, пандемия, качественное исследование.

Journal of the Institute for Educational Research
Volume 53 • Number 2 • December 2021 • 239–259
UDC 316.644-057.874:[37.018.43:077(497.11)]"2020"
616.98:578.834

ISSN 0579-6431
ISSN 1820-9270 (Online)
<https://doi.org/10.2298/ZIPI2102239S>
Original research paper

PUPILS' ATTITUDES TOWARD DISTANCE EDUCATION DURING THE COVID-19 PANDEMIC

Irena Stojković* and Marija Jelić

University of Belgrade, Serbia, Faculty of special education and rehabilitation

---

ABSTRACT

The educational context has been disrupted by the ongoing COVID-19 pandemic. The aim of the study was to explore attitudes of pupils in Serbia toward distance education during the pandemic. Specifically, we aimed to explore the cognitive component of pupils' attitudes through their perception of positive and negative aspects of distance education, the motivational component based on the expressions of how distance education affects pupils' motivation to learn, and emotional component through verbal expressions of emotions toward distance education. The sample for the study included 110 pupils attending primary (5th to 8th grade) and secondary schools in Serbia. A semi-structured interview was employed. Data were analysed using qualitative content analysis. The findings suggest that majority of pupils have negative attitudes toward distance education and that they find insufficient interaction between teachers and pupils to be the major shortcoming of distance education. Positive aspects of distance education which could be preserved after the pandemic according to the participants' views are: communication between teachers and pupils using information technologies (IT), technical possibilities for a better presentation of learning topics and permanent availability of learning materials on online platforms. The study revealed the lack of intrinsic learning motivation and deficiencies in pupils' self-regulation of learning which are important to be overcome as they impede pupils' academic development both in distance and in classroom education.

Key words:

online learning, distance learning, students' perspectives, pandemic, qualitative study

---

* E-mail: irenas@fasper.bg.ac.rs

■ INTRODUCTION

The educational context, as well as other spheres of life, has been disrupted by the ongoing COVID-19 pandemic. As a response to the pandemic, educational systems worldwide have adopted various modalities of distance education using information technologies (IT). In Serbia, a combination of classroom education and distance education has taken place. The predominant modes of distance education have been the use of online platforms and other means of internet-based communication, and television broadcasting of lectures.

The education in Serbia has taken different forms since the beginning of the pandemic. During the first wave, from March to April 2020, all primary and secondary school pupils attended distance education. Afterwards, primary school pupils of grades 1 – 4 attended exclusively classroom education. Older primary school pupils and secondary school students mostly attended a combined model, although parents had the opportunity to decide for their child between distance and combined model. The combined model was realised by splitting the classes into the groups which alternatively had classroom or distance education. The exclusively distance education model was reintroduced during some periods of high disease incidence.

Distance education refers to “all forms of learning and teaching in which those who learn and those who teach are for all or most of the time in different locations” (Moore, 2003, p. ix). A definition of distance education which gives more account of educational processes states: “distance education covers forms of study that are not under the continuous, immediate supervision of tutors present in classrooms or on the same premises as their students but that nevertheless benefit from the planning, guidance and teaching of a tutorial organisation” (Holmberg, 2003, p. 80).

Distance education has been present in certain societies for more than two hundred years. Since the introduction of computer-based communication technologies during the last decades, online education (education based on Internet as a communication channel) has become a predominant mode of distance education. Online education is provided at all levels of education, either in a form of fully online programmes or blended programmes, combining online and classroom teaching and learning (Borup, Chambers & Stimson, 2019)

Hodges et al. (Hodges, Moore, Lockee, Trust & Bond, 2020) warn that it is not justified to refer to the adoption of online modes of education during the pandemic simply as online education. Online education is the term used for educational processes which are thoroughly planned and prepared, and designed based on scientific models. In contrast, the shift to online education during the pandemic was urgent and unplanned. The authors propose the term emergency remote teaching for these temporary, improvised educational solutions.

Bearing in mind this caveat, we assume that theoretical approaches to distance education may help to elucidate the educational processes which have taken place during the pandemic. The Transactional distance theory of distance education proposed by Moore (1983, 2018) has been applied to online and blended forms of education (e.g. Huang, Chandra, DePaolo & Simmons, 2016; Zilka, Cohen & Rahimi, 2018). The theory focuses on three dimensions of education process: structure, dialogue, and autonomy. Structure refers to the degree of flexibility of educational objectives and methods, i.e. to the extent to which educational process can accommodate to individual needs and preferences of learners. Dialogue between teachers and learners is a form of interpersonal interaction which is constructive and in which both teachers and learners are respectful towards one another and contribute to the education process. Autonomy is viewed as the extent to which learners make by themselves decisions regarding what and how to learn. According to the theory, transactional distance in the process of education is determined by dialogue and structure. Transactional distance increases with the increase in structure, whereas it decreases with the increase in dialogue. There is an assumption of the inverse relationship between dialogue and structure: when structure increases, dialogue decreases and vice versa (Saba, 2016). In educational processes with high transactional distance, more learners' autonomy is required, whereas low transactional distance provides more support for learners who are less capable to regulate their own learning.

Researchers of distance education agree that that form of education brings more autonomy and independence to students and that it is necessary that students take more responsibility for their learning in distance – compared to classroom education (e.g. Saba, 2003). Accordingly, we presume that conceptualisation of self-regulated learning and learning motivation may be relevant for understanding pupils' distance learning.

Zimmerman defines self-regulated learning as “the self-directive process by which learners transform their mental abilities into academic skills” (Zimmerman, 2002, p. 65.). He states that self-regulation of learning is not a personal trait, but involves the selective use of specific processes adapted to the particular learning task. Self-regulation includes the following components: setting specific proximal goals for oneself, adopting adequate strategies for obtaining the goals, monitoring one's performance for signs of progress, restructuring one's physical and social context to make it compatible with one's goals, managing one's time use efficiently, self-evaluating one's methods; attributing causation to results, and adapting future methods (Zimmerman, 2002).

Self-regulated learning depends on learning motivation (Zimmerman & Moylan, 2009). One of the theoretical approaches to learning motivation is the Self-determination theory developed by Deci and Ryan (1985; Ryan & Deci, 2000). The theory distinguishes between intrinsic and extrinsic motivation. Intrinsic motivation

refers to engaging in an activity because it is inherently interesting or enjoyable. While intrinsic motivation is unitary, there are four types of extrinsic motivation, which differ in the degree of self-determination (Grolnick, Gurland, Jacob & Decourcey, 2002). External regulation refers to the least self-determined motivation which is under the control of external rewards and punishments. The second type of extrinsic motivation is introjected regulation which denotes that external demands have become self-demands. Individuals with this form of motivation act in certain ways in order to avoid feelings of guilt or shame. Identified regulation refers to regulation based on valuing certain activities. The most self-determined form of extrinsic motivation is integrated regulation which means that certain behaviours are undertaken because they belong to an individual's system of values.

Attitudes of the participants in the process of education are important factors of that process and thus warrant investigation. Attitudes are defined as relatively stable dispositions to think, feel and act in a certain way toward a certain object (Trebješanin, 2018). They have cognitive, emotional and action or motivational component. The cognitive component of the attitude refers to the knowledge about the object, the emotional component consists of emotions related to that object, and motivational component refers to the tendency to act in accordance with the attitude. Research investigating attitudes towards distance education during the pandemic has mostly concentrated on the university education (e. g. Adnan & Anwar, 2020; Dolenc, Šorg & Ploj Virtič, 2021; Unger & Meiran, 2020). Education is necessarily related to the broader social and cultural context suggesting the need to pursue investigation of education during the pandemic in different countries. Several studies in Serbia addressed this topic by focusing on attitudes of university students (Đorđević, Pavlović & Vesić-Pavlović, 2020; Prodanović & Gavranović, 2020), parents of children with special needs (Bašić, Maćešić-Petrović, Arsić & Gajić, 2020; Jerkić & Stanković, 2020), and secondary school students (Vučetić, Vasojević & Kirin, 2020). Predominantly questionnaires with close-ended questions were employed in these studies.

We aim to contribute to this field of study by investigating attitudes of primary and secondary school pupils in Serbia toward distance education during the COVID-19 pandemic using interview method, which may provide a broad and nuanced insight into various aspects of pupils' attitudes.

■ METHOD

The aims of the study are to investigate pupils' attitudes toward distance education during the COVID-19 pandemic, pupils' suggestions for the improvement of the practice of distance education and their views on the ways in which education process should be organised after the pandemic.

In accordance with the aims of the study, and the conceptualisation of attitudes as consisting of cognitive, emotional, and motivational component, the research tasks are the following:

- To investigate the cognitive component of pupils' attitudes, i.e. what they consider to be positive and negative aspects of distance education during the pandemic.
- To investigate the emotional component of pupils' attitudes, i.e. what emotions they verbally express toward distance education during the pandemic.
- To investigate the motivational component of pupils' attitudes, i.e. their motivation for learning in distance education, and factors which, according to their opinion, determine that motivation.
- To establish what pupils recommend for the improvement of distance education during the pandemic and whether there are elements of distance education that should be incorporated in the educational process after the pandemic according to pupils' views.

The Transactional distance theory (Moore, 1983, 2018) postulates that distance education requires more pupils' autonomy in pursuing educational goals. Given that pupils have no previous experience with this form of learning, and thus may lack skills of self-regulated learning, we hypothesise that negative attitudes toward distance education prevail among pupils.

According to the Transactional distance theory (Moore, 1983, 2018), dialogue between teachers and pupils is a significant component which positively contributes to the educational process. Considering that distance education during the pandemic has been followed by diminished opportunities for interaction between pupils and teachers, we hypothesise that recommendations of pupils for the improvement of the distance education process will be related primarily to the increase in teacher-pupil interaction.

The convenience sample for the study included 110 pupils (68 females and 42 males) attending primary (5th to 8th grade) ($n = 55$) and secondary schools ($n = 55$) in Serbia, predominantly in Belgrade ($n = 56$). The number of participants per grade ranged from 12 to 15. Among secondary school students, 26 attend grammar schools and 29 vocational schools (four-year programmes).

Participants were recruited through personal contacts of students of special education and rehabilitation. Written informed consents were obtained from participants' parents before conducting interviews. The interviews were conducted by the authors of the study, individually, using online video calls, during April 2021.

The semi-structured interview was constructed for the purposes of this study, covering the topics in accordance with the aims of the study. The predefined questions of the interview are presented in Appendix 1. Additional questions were asked depending on the participants' answers. We endeavoured not to use suggestive questions. A cognitive component of the attitudes toward distance education was investigated through questions referring to positive and negative aspects of distance education as perceived by the participants. A motivational component was assessed based on the questions concerning the effects of distance education on pupils' motivation for learning, and factors which contribute to these effects. The interview did not contain specific questions devoted to the emotional component of the attitudes. This component was investigated based on verbal expressions of emotions which appeared in participants' answers to various interview questions. Further questions of the interview referred to suggestions for the improvement of the practice of distance education; and to views on the ways in which education process should be organised after the pandemic.

The audio recordings of the interviews were transcribed verbatim. Data were analysed using qualitative content analysis (Schreier, 2012). The analysis included the following steps: 1) building a concept- and data-driven frame of coding consisting of categories and subcategories; 2) segmentation of the material into the units of coding; 3) coding, i.e. determining subcategories to which units of coding belong.

The frame of coding included the following categories of topics contained in participants' answers: general attitude toward distance education; emotions toward distance and classroom education; positive aspects of distance education; negative aspects of distance education; motivation for learning in distance education; factors which positively contribute to learning motivation in distance education; factors which negatively contribute to learning motivation in distance education; recommendations for the improvement of distance education; the preferred way of education after the pandemic; and the reasons for the preferred way of education after the pandemic.

A thematic criterion was used to divide the material into the units of coding. In qualitative content analysis themes correspond to subcategories of the coding frame. Each expression of a theme was considered a unit of coding. Thus, the units of coding were of different structure, they were sentences, parts of sentences, or consisted of more than one sentence.

The two authors independently coded the material. The overall agreement (for all units of coding) was 90%. Disagreements were resolved by discussion.

■ RESULTS

A preliminary analysis of the data suggested that the answers of primary and secondary school pupils do not differ in important ways. For that reason, the following analyses were performed on the whole study sample.

The frequencies and percentages presented in the following results refer to participants who expressed certain themes. Since the participants could express more themes related to some categories, we did not calculate total frequencies and percentages for these categories (Tables 2, 3, and 5–7).

The categories of a general attitude toward distance education, discerned through the answers to the question “What do you think about distance education?” are presented in Table 1. We note that the general attitude could not be determined in the answers of all participants, because some participants responded to this question by focusing on specific aspects of distance education.

Table 1: General attitude toward distance education

Category	N	%
Positive general attitude	13	11.8
Positive general attitude, but classroom education is better	5	4.5
Negative general attitude	47	42.7
Distance education has both positive and negative aspects	14	12.7
Distance education is good for the pandemic circumstances	9	8.2
Not sure	1	.9
No expression of a general attitude	21	19.1
Total	110	99.9

The negative general attitude toward distance education is the most prevalent. It is expressed by almost a half of the participants. About 12% of the participants have the general positive attitude. Other participants express a moderate attitude, stating the following: that distance education has both positive and negative aspects, that it is good but that they find classroom education better, or that distance education is adequate during the pandemic.

Cognitive component of the attitudes toward distance education

A cognitive component of the attitudes toward distance education was examined through the questions referring to positive and negative aspects of distance education as perceived by the pupils. Positive aspects of distance education, according to the participants, are presented in Table 2. As can be seen, over one half of them express that they like the comfort of attending lectures from home (e.g. “I like it when I can lay in bed and listen to lectures”) and not having to commute to school (e.g. “I am there in just one click”). Almost a quarter of the participants state that they like that there is less to learn, and easier to learn and get good grades in distance education, compared to when they go to school. Approximately 13% of pupils point that learning materials may be better presented through the use of technology in distance education and/or that they find it suitable that learning materials (lectures, presentations) are available to them at any time on internet platforms. A small number of pupils point that they like more autonomy in organising learning. Also a small number of students state that they like using computers and enlarging their knowledge on IT during distance education.

Table 2: Positive aspects of distance education, according to the participants

Category	N	%
Comfort and more free time	62	56.4
Use of IT and expanding knowledge on IT	4	3.6
Easier to learn and to get good grades, less learning is expected	26	23.6
Learning materials presented in a better way thanks to technology and available at any time	14	12.7
More autonomy in organisation of own learning	2	1.8
Miscellaneous	5	4.5

Negative aspects of distance education, as seen by the participants, are presented in Table 3. The most often mentioned (by approximately two thirds of the participants) negative aspect is the lack of teachers’ explanations. Some pupils state that teachers send them learning material and do not hold online lectures. These pupils complain that it is hard to learn some subjects without interaction and without possibility to pose questions when they do not understand something. Other pupils, who do have online lectures, point that explanations during online lectures are harder to be understood. Related to this complaint, is the one about the insufficient communication with teachers or other pupils concerning learning that is also often

expressed by the participants (approximately 28%). As they observe, teachers do not communicate with them, they do not answer their questions on time, and do not provide enough information regarding pupils' obligations. Some pupils express that they miss the exchange of ideas regarding learning subjects with other pupils. About 40% of the participants state that it is harder to learn, and that they learn less in distance compared to classroom education. Approximately one third of the participants point that they dislike the lack of contact with school friends and teachers in distance education, and about the same number of students say that they are less motivated and/or concentrated during distance learning. Approximately 10 % of pupils complain that it is harder to learn in distance education because they lack external control in terms of tests, and teachers' expectations. Less frequently are mentioned the following shortcomings of distance education: organisational problems (e.g. teachers do not stick to timetable), exhaustion due to long work using IT, problems related to technology, and less effort exerted by pupils or teachers.

Table 3: Negative aspects of distance education, according to the participants

Category	N	%
Lack of social contacts	38	34.5
Harder to learn, less is learned	45	40.9
Organisational problems	8	7.3
Lack of teachers' explanations	71	64.5
Hard to work using IT	4	3.6
Lack of external control	13	11.8
Lack of communication with teachers and other pupils concerning learning	31	28.2
Lack of pupils' or teachers' effort	7	6.4
Lack of motivation, concentration	37	33.6
Problems related to technology	8	7.3
Miscellaneous	3	2.7

Emotional component of the attitudes toward distance education

Some of the participants' answers contained expressions of an emotional tone toward distance or classroom education. The categories of answers are presented in Table 4.

Table 4: Emotions toward distance and classroom education

Category	N	%
Positive emotions toward distance education	9	8.2
Positive emotions toward classroom education	16	14.5
Negative emotions toward distance education	9	8.2
No expression of an emotional tone	76	69.1
Total	110	100.0

It can be seen in Table 4 that approximately one third of the participants express an emotional tone toward distance or classroom education. A positive emotional tone toward classroom education is expressed by approximately 15% of participants in answers such as “I like much more when we go to school”, “We can’t wait to get back to school”, and “We all miss those nice times”. The same number of participants, approximately 8%, express positive (e.g. “Everything is super”. “It’s cool”) and negative emotions toward distance education (e.g. “This is unbearable”, “I don’t like it”).

Motivational component of the attitudes toward distance education

Motivational component of the attitudes toward distance education was examined through the questions regarding pupils' motivation to learn during distance education compared to their motivation during classroom education and factors which influence motivation. The great majority of pupils (92%) estimate that their motivation is lower in distance learning, 8% say that their motivation is at an equal level, and there are no participants who think that their motivation is higher in distance- compared to classroom education. Beneficial factors which contribute to motivation during distance education were pointed by two participants. One of them expressed that autonomy in organising own learning has positive effects on her motivation, and the other that she is motivated because it is interesting to use IT. Factors which, according to participants' opinions, negatively influence motivation for learning during distance education are presented in Table 5.

Table 5: Factors which negatively affect motivation for learning in distance education

Category	N	%
Lack of control and reinforcement by teachers	31	28.2
Lack of time structuring, no deadlines	25	22.7
Possibility to obtain good grades by cheating	11	10.0
Lack of feeling that they attend school	10	9.1
Lack of contact with other pupils and teachers	9	8.2
More school assignments	7	6.4

Almost a third of the participants express that they are less motivated to learn during distance education because there is less control and less reinforcement by teachers (less tests and less knowledge checks during lessons, no praises). Approximately one quarter of participants state that motivation during distance education is lower because there is less time structure and less deadlines for finishing learning assignments. Ten percent of participants state that they learn less because it is easy to get good grades by cheating in distance education. Less frequently, participants point to a lack of school atmosphere, to diminished contacts with teachers and other pupils, and to more school assignments as factors that undermine their motivation to learn.

Recommendations for improving practice of distance education

Participants' recommendations for improving practice of distance education are presented in Table 6.

Table 6: Participants' recommendations for improving practice of distance education

Category	N	%
More teacher-pupil interaction	35	31.8
More interesting learning topics and activities	15	13.6
Technology related improvements	12	10.9
Better organisation of the educational process	6	5.5
More understanding from teachers	4	3.6
More monitoring of pupils' learning by teachers	4	3.6
More interactions between pupils	1	.9
Miscellaneous	9	8.2

The most frequent (by approximately 30% of pupils) recommendation for improving distance education refers to more interaction between teachers and pupils. Foremost, pupils suggest that all teachers should hold online lectures which would enable interchange between teachers and pupils. Besides, they point to the need that teachers more regularly and promptly respond to pupils' inquires through IT communication. Pupils (about 14 %) also suggest making learning materials more interesting using technical possibilities, as well as creating more activities in which students would be more active, such as workshops and presentations. About 11% of pupils point to the need to provide equipment for distance education to pupils who cannot afford it and to educate teachers and pupils regarding the use of IT. Less often mentioned recommendations are to better organise the educational process (mostly regarding respecting timetable), more understanding for pupils' difficulties and more monitoring of their work by teachers, and more interactions between pupils using IT.

Preferred mode of education after the pandemic

When asked how they would like the educational process to be organised after the pandemic, the great majority of pupils (90.7%) stated that they would like classroom education, while 8.2% stated that they would like a combination of classroom and distance education. Reasons why participants would like classroom education after the pandemic are presented in Table 7.

Table 7: Reasons why pupils would like classroom education after the pandemic

Category	N	%
Learning is better	56	50.9
Social reasons	54	49.1
Habit, normal	11	10.0

As can be seen in Table 7, about one half of the participants would like classroom education because they find it to be beneficial for learning for various reasons: better explanations and reinforcements provided by teachers, better understanding, concentration and motivation. Also about a half of the participants would like classroom education because of social contacts between pupils and between pupils and teachers. Ten percent of participants express that they would like classroom education because they are used to it, or because they find it to be a “normal”, “natural” mode of education.

When recommending a combined model of education, participants see distance education as a supplement to classroom education which would provide communication with teachers through IT, availability of lectures on IT platforms and delivery of extracurricular activities for advanced pupils and pupils who lag behind.

■ DISCUSSION

The aim of this study was to get insights into pupils' attitudes toward distance education that has taken place during the COVID-19 pandemic in Serbia. We assume that these insights may be relevant for understanding of the current context of pupils' development, but also for the consideration of general possibilities of implementation of distance education into the regular education process.

In accordance with our hypothesis, negative general attitude prevails among the pupils. The cognitive component of the attitudes was elucidated through answers regarding positive and negative aspects of distance education. Although the pupils from the sample perceive both positive and negative aspects, the latter are stated by more participants. The lack of teachers' explanations is the most frequently pointed negative aspect of distance education. Pupils also frequently refer to insufficient communication between teachers and pupils, lack of motivation and concentration, and less teachers' monitoring of pupils' learning. From the perspective of the Transactional distance theory (Moore, 1983; 2018), the results suggest that structure of the learning process and dialogue between teachers and pupils have been

unsatisfactory in the distance education during the pandemic. These results are in accordance with the results of studies conducted in other countries which showed that students estimate the interaction between teachers and students and between students themselves to be of a low level during emergency distant education (Adnan & Anwar 2020; Todri, Papajorgji, Moskowitz & Scalera 2021).

The abovementioned negative aspects of distance education during the pandemic presumably contribute to the estimation that it is harder to learn and that learning achievements are lower in distance- compared to classroom education which is expressed by about 40 percent of participants in our study. As we employed open-ended questions, we presume that the percentage of pupils who would agree with this estimation would be much higher if we used close-ended questions.

The positive aspects of distance education, as seen by the pupils, are the following: comfort and more free time, expanding knowledge on IT, easier ways to get good grades, availability and quality of learning materials and more autonomy in organisation of own learning. These results partly confirm the results of the study by Vučetić et al. (Vučetić, Vasojević & Kirin, 2020) which showed that secondary school students in Serbia recognise the following positive aspects of distance education during the pandemic: saving time because they do not have to go to school, availability of teaching materials at any time, and opportunities for self-management of time for learning. However, the results obtained in our study show that autonomy in organisation of learning is seen as an advantage by a small number of pupils, while a greater number of pupils complain that they lack skills to organise time for learning on their own. Comfort, free time and possibility to get better grades are aspects not inherently linked to the education process. Furthermore, the experience with IT acquired through participation in distance education is rather limited. Therefore, we may conclude that educationally significant positive aspects of distance education, according to pupils' views, are better presentation of learning materials and their permanent availability on online platforms.

Emotional component of the attitudes toward distance education was verbally expressed by about a third of the participants. Among them, pupils mostly expressed positive emotions toward classroom education, whereas they less often expressed both positive and negative emotions toward distance education. The low frequency of expressions of emotions toward either distance or classroom education resulted from the fact that the interview did not include specific questions on emotions. Further research should concentrate more thoroughly on this component of attitudes toward distance education.

Regarding the motivational component, the great majority of pupils from the sample (over 90%) have lower learning motivation during distance compared to classroom education. Lack of teachers' control and monitoring of pupils' learning, lack of deadlines and time structuring and the possibility to obtain good grades by cheating, are most frequently referred to by pupils in our sample as factors that

impede their motivation for learning. Some of the pupils express that they value learning, but nevertheless find it hard to get motivated without external control and reinforcements in terms of grades, praises and teachers' expectations. This suggests that majority of pupils haven't developed intrinsic learning motivation. We assume that this phenomenon, already present in our educational system, has become more evident during distance education, in which more autonomous learning is required (Saba, 2003). Indeed, it was established that secondary-school pupils in Serbia mostly do not perceive education as motivating, that learning activities have primarily an instrumental value for them (Pešić, Videnović i Plut, 2013), and that they spend most of their free time in activities aimed at fun and relaxation (Pešić, Videnović i Plut, 2012). There are also concerns regarding insufficient intrinsic motivation of pupils in other countries, such as the USA (e.g. Gilman & Anderman, 2006).

A small number of the participants express that they are as motivated in distance, as in classroom education. Even these pupils rarely express intrinsic motivation for learning. Rather, they refer to external rewards such as good grades and successful preparation for faculty entrance exams. As we see, the majority of pupils in our sample express external regulation of learning motivation, referring to the importance of grades or praises by teachers for their learning motivation. One participant in our sample expressed introjected regulation as learning motivation by referring to feelings of guilt which motivate her to learn when she is at school, but which are absent in distance education: "When we are at school, we are face-to-face with a teacher and we feel embarrassed and guilty if we do not know the answer. When we are online, teacher is at some other place and we don't have such a feeling". Identified regulation can be discerned in a small number of participants who expressed that learning itself is important to them, while there are no indices of integrated regulation among participants in this study. Although our method does not allow us to make precise estimations about pupils' motivations, we assume that our results do show that external regulation of learning prevails in the sample.

Several types of responses, which are frequently stated by participants in the study, suggest that majority of pupils have insufficient self-regulation of learning. They complain mostly about the lack of external structuring and control by teachers of their learning during distance education. They also express that their concentration is worse during distance-compared to classroom lectures. Some of them point that during classroom teaching teachers scaffold their attention. Further, they frequently express that the lack of time structuring in distance education negatively affects their learning because they lack learning skills of goal setting and efficient time use, as in the following statement: "I have no feeling that we are at school. As if we were on holidays. I postpone my learning until the last moment". A very small number of pupils express that, after a period of adaptation, they have managed to self-regulate learning. These students point out more autonomy in organisation of their learning as a positive aspect of distance learning, e.g. "On that week, when I don't go to school,

I can better devote myself to my obligations, learning for tests and working on some additional assignments. I can't manage it so well when I go to school.”

Intrinsic motivation, as well as more self-determined types of extrinsic motivation, contribute to positive outcomes in terms of academic achievement, persistence, and psychological well-being (Howard, Bureau, Guay, Chong & Ryan, 2021). Self-regulation of learning is also an important factor of academic achievement (Pintrich & Zusho, 2002). Findings obtained in this study suggest that these factors are low among pupils and that it would be important to support pupils' development in these domains.

Concerning recommendations for the improvement of distance education, as we expected, more teacher-pupil interaction was the most often stated recommendation. This is in accordance with the Transactional distance theory which postulates the importance of the dialogue in the educational process. Moreover, the participants frequently suggested organisational and technological improvements, as well as more interesting learning topics and activities. The structure of the educational process is also an important aspect according to the Transactional distance theory, which refers to the flexibility vs. rigidity of educational objectives and methods. In accordance with the theory, the obtained data show that pupils would like these aspects of educational process to be more adapted to their interests. Online platforms provide opportunities for performing various learning activities. These possibilities could be used by teachers in a greater extent.

Finally, the data obtained in this study revealed what aspects of distance education would be beneficial to be preserved, according to pupils' perception, once the pandemic is over. These are the following: additional communication with teachers through IT, permanent availability of lectures on IT platforms and online delivery of extracurricular activities for certain groups of pupils. The perspective of pupils could be taken into account, along with the perspective of teachers, when designing possible future incorporation of elements of distance education into the general education process.

Limitations and implications for further studies

In the present study, we focused on pupils' views on distance education during the pandemic. As Dolenc et al. (Dolenc, Šorgo & Ploj Virtič, 2021) noted, teachers and pupils may have different views on that process. Future studies should investigate both pupils' and teachers' perspectives. Also, as our study encompasses a relatively small sample of students, predominantly from Belgrade, the generalisability of the results is constrained. We assume that the study provides data which may be used to construct questionnaire measures of attitudes toward distance education during the pandemic which could be applied in larger and in terms of sociodemographic variables more diverse samples.

■ CONCLUSION

The interviews which provided data for this study were conducted when participants had approximately one year of experience with distance education due to the COVID pandemic. We assume that this period was long enough for them to gain insights into the various aspects of that education as it had taken place until that time and to form relatively stable attitudes toward it. The use of open-ended interview method provided the possibility to get broad insights into those attitudes in the present study. The obtained findings suggest that most students hold negative attitudes toward distance education during the COVID-19 pandemic. The most frequently stated negative aspects of distance education refer to insufficient interaction between teachers and pupils regarding learning topics. Increased communication should be realised through more online classes, and more opportunities provided to pupils to discuss learning topics with teachers and with other pupils through online platforms.

The present study revealed the lack of intrinsic motivation and insufficient skills of self-regulated learning among pupils. These challenges, which have been accentuated during distance education, are also present in the regular context of education, and efforts should be made to support pupils to overcome them. As the pandemic and a combined model of classroom and distance education are still going on, this may provide an opportunity for pupils to develop skills of self-regulated learning. Guidance and scaffolding by teachers, educators and school psychologists would be an important factor in this process.

Participants in the study find the following positive aspects of distance education which could be incorporated in education after the pandemic: more additional interaction with teachers using IT, presentation of learning materials through IT, and permanent availability of learning materials on IT platforms.

■ APPENDIX

*Predefined questions of the semi-structured interview
on attitudes toward distance education constructed in this study*

1. Have you attended classes in a combined form or only online during this school year?
2. What do you think about distance education?
3. Is there something that you especially like in distance education compared to classroom education?
4. Is there something that you especially dislike in distance education compared to classroom education?
5. Is there a difference between distance education and classroom education in terms of how well you can learn some subjects? If yes, what is the difference?
6. Is there a difference between distance education and classroom education in terms of how much you are willing to learn? If yes, what is the difference?
7. Why is your wish to learn different/the same in distance education and in classroom education?
8. What would you recommend in order to improve distance education?
9. How would you like education to be organised after the pandemic? Why would you like that?

References

- Adnan, M. & Anwar, K. (2020). Online learning amid the COVID-19 pandemic: Students' perspectives. *Journal of Pedagogical Research*, 1(2), 45–51. DOI: 10.33902/JPSP.2020261309
- Bašić, A., Mačešić-Petrović, D., Arsić, B. & Gajić, A. (2020). Zadovoljstvo roditelja dece sa posebnom obrazovnom podrškom onlajn nastavom za vreme trajanja vanrednog stanja usled pandemije korona virusa [Satisfaction of parents of children with special educational needs with online classes during the state of emergency due to the covid-19 pandemic]. In M. Anđelković & I. Sretenović (Eds.), *Evaluation of the Effects of Inclusive Education in the Republic of Serbia: Conference Proceedings*, Full Papers, Decemer 21st 2020, Belgrade (pp. 133–140). Belgrade: University of Belgrade, Faculty of Special Education and Rehabilitation.
- Borup, J., Chambers, C. B. & Stimson, R. (2019). K-12 student perceptions of online teacher and on-site facilitator support in supplemental online courses. *Online Learning*, 23(4), 253–280. DOI: 10.24059/olj.v23i4.1565
- Deci, E. L. & Ryan, R. M. (1985). *Intrinsic motivation and self-determination in human behavior*. New York: Plenum.
- Dolenc, K., Šorgo, A. & Ploj Vrtič, M. (2021). The difference in views of educators and students on forced online distance education can lead to unintentional side effects. *Education and Information Technologies*, 1–27 (Advance online publication). DOI: 10.1007/s10639-021-10558-4
- Đorđević, D., Pavlović, Z. & Vesić Pavlović, T. (2020). Students' opinions on online classes of English: Possibilities and limitations. *Zbornik radova Filozofskog fakulteta u Prištini*, 50(4), 117–140. DOI: 10.5937/ZRFFP50-27881
- Gilman, R. & Anderman, E. (2006). Motivation and its relevance to school psychology: An introduction to the special issue. *Journal of School Psychology*, 44(5), 325–329. DOI: 10.1016/j.jsp.2006.04.006
- Grolnick, W. S., Gurland, S. T., Jacob, K. F. & Decourcey, W. (2002). The development of self-determination in middle childhood and adolescence. In A. Wigfield & J. S. Eccles (Eds.), *Development of Achievement Motivation* (pp. 147–171). San Diego: Academic Press.
- Hodges, C., Moore, S., Lockee, B., Trust, T. & Bond, A. (2020). The difference between emergency remote teaching and online learning. *Educause Review*. Retrieved September 3, 2021 from the World Wide Web <https://er.educause.edu/articles/2020/3/the-difference-between-emergency-remote-teaching-and-online-learning>
- Holmberg, B. (2003). A theory of distance education based on empathy. In M. Moore & W.G. Anderson (Eds.) *Handbook of Distance Education* (pp. 79–86). Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum Associates.
- Howard, J. L., Bureau, J. S., Guay, F., Chong, J. X. Y. & Ryan, R. M. (2021). Student motivation and associated outcomes: A meta-analysis from self-determination theory. *Perspectives on Psychological Science* (Advance online publication). DOI: 10.1177/1745691620966789
- Huang, X., Chandra, A., DePaolo, C. A. & Simmons, L. L. (2016). Transactional distance in web-based learning environments. *British Journal of Educational Technology*, 47(4), 734–747. DOI: 10.1111/bjet.12263
- Jerkić, L. i Stanković, M. (2020). Stavovi roditelja dece sa smetnjama u razvoju o nastavi na daljinu [Attitudes of parents of children with developmental disabilities about distance learning]. In M. Anđelković & I. Sretenović (Eds.), *Evaluation of the Effects of Inclusive Education in the Republic of Serbia: Conference Proceedings*, Full Papers, Decemer 21st 2020, Belgrade (pp. 123–132). Belgrade: University of Belgrade – Faculty of Special Education and Rehabilitation.
- Moore, M. G. (1983). The individual adult learner. In M. Tight, (Ed.), *Adult Learning and Education* (pp. 153–168). London: Croom Helm.

- Moore, M. G. (2003). Preface. In M. G. Moore & W. G. Anderson (Eds.), *Handbook of Distance Education* (pp. ix–xii). Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum Associates, Publishers.
- Moore, M. G. (2018). The theory of transactional distance. In M. G. Moore & W. C. Diehl (Eds.), *Handbook of Distance Education* (pp. 32–46). Abingdon: Routledge.
- Pešić, J., Videnović, M. i Plut, D. (2012). Slobodno vreme i pozitivan razvoj mladih: analiza budžeta vremena [Leisure and positive development of youth: The time use analyses]. *Psihološka istraživanja*, 15(2), 153–168. DOI: [10.5937/PsIstra1202153P](https://doi.org/10.5937/PsIstra1202153P)
- Pešić, J., Videnović, M. i Plut, D. (2013). Kako srednjoškolci doživljavaju obrazovne aktivnos-ti: kvalitativna analiza vremenskog dnevnika. *Nastava i vaspitanje*, 62(3), 407–420.
- Pintrich, P. R. & Zusho, A. (2002). The development of academic self-regulation: The role of cognitive and motivational factors. In A. Wigfield & J. S. Eccles (Eds.), *Development of Achievement Motivation* (pp. 249–284). San Diego: Academic Press.
- Prodanović, M. & Gavranović, V. (2020). Online language teaching and learning: Anglistics students' perspectives on the new educational environment imposed by the Covid-19 outbreak. *Zbornik radova Filozofskog fakulteta u Prištini*, 50(3), 231–248. DOI: [10.5937/ZRFFP50-27873](https://doi.org/10.5937/ZRFFP50-27873)
- Ryan, R. M. & Deci, E. L. (2000). Self-determination theory and the facilitation of intrinsic motivation, social development, and well-being. *American Psychologist*, 55(1), 68–78. DOI: [10.1037/0003-066X.55.1.68](https://doi.org/10.1037/0003-066X.55.1.68)
- Saba, F. (2003). Distance education theory, methodology, and epistemology: A pragmatic paradigm. In M. G. Moore & W. G. Anderson (Eds.), *Handbook of Distance Education* (pp. 3–20). Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum Associates, Publishers.
- Saba, F. (2016). Theories of distance education: Why they matter. *New Directions for Higher Education*, 2016(173), 21–30. DOI: [10.1002/hea.20176](https://doi.org/10.1002/hea.20176)
- Schreier, M. (2012). *Qualitative content analysis in practice*. Los Angeles: Sage.
- Todri, A., Papajorgji, P., Moskowitz, H. & Scalera, F. (2021). Perceptions regarding distance learning in higher education, smoothing the transition. *Contemporary Educational Technology*, 13(1), ep287. DOI: [10.30935/cedtech/9274](https://doi.org/10.30935/cedtech/9274)
- Trebješanin, Ž. (2018). Stav [Attitude]. In: Ž. Trebješanin; *Rečnik psihologije [Psychology Dictionary]*. Beograd: Agape knjiga.
- Unger, S. & Meiran, W. R. (2020). Student attitudes towards online education during the COVID-19 viral outbreak of 2020: Distance learning in a time of social distance. *International Journal of Technology in Education and Science*, 4(4), 256–266. DOI: [10.46328/ijtes.v4i4.107](https://doi.org/10.46328/ijtes.v4i4.107)
- Vučetić, I., Vasojević, N. & Kirin, S. (2020). Mišljenje učenika srednjih škola u Srbiji o prednostima onlajn učenja tokom pandemije Covid-19 [Opinions of high school students in Serbia on advantages of on-line learning during the Covid-19 pandemic]. *Nastava i vaspitanje*, 69(3), 345–359. DOI: [10.5937/nasvas20021330](https://doi.org/10.5937/nasvas20021330)
- Zilka, G. C, Cohen, R & Rahimi, I. D. (2018). Teacher presence and social presence in virtual and blended courses. *Journal of Information Technology Education: Research*, 17, 103–126. DOI: [10.28945/4061](https://doi.org/10.28945/4061)
- Zimmerman, B. J. (2002). Becoming a self-regulated learner: An overview. *Theory into Practice*, 41(2), 64–70. DOI: [10.1207/s15430421tip4102_2](https://doi.org/10.1207/s15430421tip4102_2)
- Zimmerman, B. J. & Moylan, A. R. (2009). Self-regulation: Where metacognition and motivation intersect. In D. J. Hacker, J. Dunlosky & A. C. Graesser (Eds.), *Handbook of metacognition in education* (pp. 299–315). Abingdon: Routledge/Taylor & Francis Group.

ОТНОШЕНИЕ УЧАЩИХСЯ К ДИСТАНЦИОННОМУ ОБУЧЕНИЮ ВО ВРЕМЯ ПАНДЕМИИ КОРОНАВИРУСНОЙ ИНФЕКЦИИ (COVID-19)

Ирена Стойкович и Мария Елич

Белградский университет, Сербия, факультет специального
образования и реабилитации

Аннотация. Образовательная среда претерпела значительные изменения во время продолжающейся пандемии коронавирусной инфекции (COVID-19). Целью данного исследования было изучить отношение студентов в Сербии к дистанционному обучению в течение этой пандемии. Нами были поставлены следующие задачи: изучить когнитивную составляющую отношений учащихся, имея в виду их восприятие положительных и отрицательных аспектов дистанционного обучения, изучить мотивационный компонент на основе высказываний учащихся о том, как дистанционное обучение влияет на их мотивацию к обучению и исследовать эмоциональную составляющую, основанную на вербально выраженных эмоциях в отношении данной формы обучения. Выборка состояла из 110 учеников начальных классов (с 5 по 8 классы) и учеников средних школ в Сербии. Было использовано полуструктурированное интервью. Полученные ответы были проанализированы с помощью качественного контент-анализа. Результаты показывают, что большинство учеников отрицательно относятся к дистанционному обучению и что основным недостатком этого вида обучения является недостаточное взаимодействие между учителями и учениками. По мнению учащихся, дистанционное обучение имеет также и некоторые положительные аспекты, которые могут остаться и после окончания пандемии. Они относятся к использованию информационных технологий (ИТ) при общении между учителями и учениками, к лучшему представлению тем для обучения с использованием информационных технологий, а также к постоянной доступности учебного материала на онлайн-платформах. Полученные данные указывают на отсутствие интринсивной (внутренней) мотивации и на недостаточно развитую саморегуляцию у учащихся в процессе обучения, что надо преодолеть, в связи с тем, что они отрицательно влияют на академическое развитие, не только во время дистанционного обучения, но и когда занятия проводятся вживую, в классе.

Ключевые слова: онлайн-обучение, дистанционное обучение, восприятие учащихся, пандемия, качественное исследование.